

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ДВА ВИМІРИ СВОБОДИ

У статті зроблено спробу розкрити проблему свободи у творчості Т. Шевченка в порівняльному аналізі ідеї свободи у філософії Г. Сковороди як одного з важливих джерел впливу на формування світогляду Т. Шевченка. Простежено споріднені ідеї у творчому доробку двох митців, зокрема й ідея свободи.

Ключові слова: свобода, воля, внутрішня свобода, зовнішня свобода, гідність.

В статье сделана попытка раскрыть проблему свободы в творчестве Т. Шевченко в сравнительном анализе идеи свободы в философии Г. Сковороды как одного из важных источников влияния на формирование мировоззрения Т. Шевченко. Прослежены родственные идеи в творчестве обоих, в частности, и идея свободы.

Ключевые слова: свобода, воля, внутренняя свобода, внешняя свобода, достоинство.

The article is an attempt to reveal the problem of freedom in the works of Taras Shevchenko in the comparative analysis of the idea of freedom in philosophy of G. Skovoroda as an important source of influence on the T. Shevchenko's worldview. The related ideas in the works of both artists, in particular, the idea of freedom, have been traced closely.

Key words: freedom, will, inner freedom, external freedom, dignity.

Одним із важливих джерел впливу на формування світогляду Тараса Шевченка була філософія Григорія Сковороди. Поет захоплювався творчістю філософа, ще в дитинстві "списував" його пісні. Можемо простежити і багато споріднених ідей у творчому доробку цих двох митців, і багато відмінного, а радше, індивідуального і неповторного. Великий інтерес у цьому плані викликає ідея свободи.

Філософія Г. Сковороди – це філософія гідності як основної засади існування людини. Цю ідею він втілював і продемонстрував на прикладі власного життя. Вчений-філософ "відстоював свою творчу індивідуальність, особисту свободу, не піддаючись спокусам світу" [7, 13]: багатству, владі, високому соціальному стану, світськості.

Порівняльний аналіз концепту "свобода" в Г. Сковороди, філософію якого дослідники визначають як "філософію свободи", і Т. Шевченка, творчість якого є яскравим вираженням української ментальності, в тому числі – і її свободолюбства, видається важливим для зіставлення творчих світів цих видатних постатей культурного та літературного життя України, а відтак – для глибшого розуміння витоків поняття свободи як невід'ємної складової української духовності.

Філософію Г. Сковороди називають філософією свободи, але при цьому немає ані його філософського трактату, спеціально присвяченого цій темі, ані навіть байки. Та разом з тим, це твердження майже ні в кого не викликає сумнівів. І дійсно, в українській літературі годі знайти людину, свободнішу за Г. Сковороду. Він був людиною, яка сама для себе визначала максими, незмінно їх виконувала, і так, що ці максими згодом ставали моральним законом для інших (І. Кант).

Якщо Т. Шевченко був виразником прагнень та скорбот народу, то Г. Сковорода – вільний митець, він створював ні від кого не залежну, виключно власну філософію, випробовував її своєю долею, з часом вносив деякі корективи, як, наприклад, щодо ідеї щастя. Спочатку він вважав, що воно важко дається, а потім дійшов до думки, що насправді воно лежить на поверхні, бо "щастя як річ найнеобхідніша з необхідного завжди і всюди дається дурно" ("Перед дверима"), тому щасливим бути легко. Він не боявся помилятися, змінювати свої погляди, був вільним від усього. Головне в житті й філософії Г. Сковороди – "не позірна відмова від усіх світських цінностей і пов'язань, а зухвала незалежність особистості, яка сама обирає собі своє призначення та майбутнє" [6, 247].

Не зважаючи на притаманний Г. Сковороді переважно філософський, а Т. Шевченку – суто мистецький спосіб осягнення світу, знаходимо багато спільних рис, властивих їм обом: антропоцентричне й екзистенційне сприйняття буття, кордоцентризм, обізнаність зі Святим Письмом, неприйняття догматизму, нав'язаного Московською офіційною церквою, індивідуальне сприйняття в питаннях віри. Дослідник творчості цих видатних постатей Ю. Барабаш твердить: "На рівні морально-релігійному відзначмо сповідування постулату про самоцінність людської особистості, її права на індивідуальну неповторність, незаперечний для обох пріоритет універсальних принципів християнської моралі" [1, 179].

Звернемося, відтак, безпосередньо до осмислення ідеї свободи у творчості Г. Сковороди. Вже у Пісні четвертій "Саду божественних пісень" філософ проголошує, що *"дух свободи нас в нас родить"* [7, 50], що означає: народження внутрішньої людини в оболонці плоті, тіла, і в серці зумовлює не що інше, як "дух свободи". І у світі, в якому *"в думках одного у людей нема"* (Пісня дев'ята), мислителю *"свобода лиш одна вабна і безпечальна, препроста путь"* [7, 56]. Г. Сковорода переконаний, що кожна людина все своє життя має дбати про свою індивідуальну, внутрішню свободу, що для нього перш за все є спокій та душевний мир, про що і декларує в Пісні дванадцятій: *"За маєток земний маю / спокій, воленьку святу, / Окрім вічності, бажаю / я дорогу цю просту"* [7, 59].

Розуміння Г. Сковородою постулату свободи (волі) розкривається й через символічне значення, пояснене самим філософом, слова "Ад", яке у нього несе в собі не тільки загальновідоме смислове навантаження, а й набуває значення місця, позбавленого "найдорожчого золота" – свободи. "Адський в'язень – це дзеркало полоняка мислительної своєї волі, й ця вічна фурія, безперервно, вічно їх мучить" [7, 78], – пояснює мислитель. Отже, Ад у нього – це не тільки підземне царство мертвих, де людина мучиться за гріхи, а образ неволі, тюрми, темниці, в яку людина потрапляє, позбуваючись свободи, яка прирівнюється до світла та золота.

Г. Сковорода протиставляє людську волю і Божу – "це двоє воріт: пекельні й небесні", – означає мислитель. «Тут поняття "воля" уподібнюється до Божої премудрості, яка управляє людським серцем, вмістилищем внутрішньої людини» [13, 451]. У вірші "Фабула" [7, 78] відкриваємо для себе розуміння філософом "духу свободного" – який треба "взяти" і за який "доки живеш, боротися потрібно", а для цього "пізнати добро-зло", "брататися" лише з тими, хто "добро в серці має" та чинити так, "як тебе вчать мудрості закони".

У наведених вище контекстах маємо справу з ідеєю внутрішньої свободи людини і можемо сміливо говорити про подібність її розуміння Г. Сковородою та Т. Шевченком. А от у сприйнятті двома геніями основоположних для української культури питань – таких, як історія, політика, які безпосередньо стосуються поняття зовнішньої свободи, знаходимо суттєві розбіжності. Т. Шевченко не приймає багатьох поглядів Г. Сковороди. У повісті "Близнецы" ми спостерігаємо двозначне ставлення до філософа. З одного боку, знаходимо звичний нам образ дуже освіченої людини та неперевершеного мудрого вчителя, але разом з тим, автор повісті зазначає: *"Мне кажется, никто так внимательно не изучал бесполовых произведений философа Сковороды, как князь Шаховской. В малороссийских произведениях почтеннейшего князя со всеми подробностями отразился идиот Сковорода. А почтеннейшая публика видит в этих калехах настоящих малороссиян. Бедные земляки мои!.."* [11, 56]. Немає підстав стверджувати, що автор з цим не погоджується, оскільки, як сам він зазначає у ролі розповідача, з цією думкою він "вполне согласен". Тоді як пояснити таку роздвоєність у сприйнятті Т. Шевченком постаті Г. Сковороди?

Не можна заперечити той факт, що Г. Сковорода посідає важливе місце у духовному становленні Т. Шевченка. Він усвідомлює, наскільки важливу роль відіграла філософія Г. Сковороди та його поетичний доробок, зокрема в житті його сучасників – простих українців. Адже увявлення про постать Г. Сковороди у Т. Шевченка – це перш

за все відгомін усних переказів про великого філософа. П. Попов у своїй статті "Шевченко і Сковорода" вбачає таке неприйняття поетом філософа у різному сприйнятті ними народності, наводячи на підтвердження своєї думки цитату з передмови нездійсненого видання "Кобзаря", зокрема порівняння Г. Сковороди з шотландцем Робертом Бернсом. Р. Бернс – *"поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина"* [5, 478].

Однак відмінне ставлення до ідеї народності у Г. Сковороди та Т. Шевченка – це тільки одна (і далеко не найважливіша) із причин такої гострої критики з боку Т. Шевченка. Насправді ж, пояснення цьому потрібно шукати набагато глибше. Подібна неспівмірність наявна і в історіософському аспекті, де очевидно є відстороненість Г. Сковороди як від проблематики національної історії, так і від сучасних йому гострих соціально-національних конфліктів, що виразно контрастує з глибокою зануреністю Т. Шевченка в національно-історичну стихію.

Якщо навіть у загальних рисах проаналізувати доробок Г. Сковороди, то відразу впадає в очі байдужість до політики, принаймні у його творчості. Сприймаємо Г. Сковороду як людину цілковито занурену в себе задля самопізнання і самовдосконалення, як образ філософа-самітника, перейнятого думками про вічне і далекого від подій своєї доби. У своїх творах він ніде не висловив протесту проти закріпачення українських селян. Ми не побачимо навіть співчуття з приводу цього. При цьому філософ дуже гостро реагував на негаразди в церковному житті, але ніяк не реагував на події сучасного йому життя політичного, національного. Єдиним запереченням цього може слугувати вірш Г. Сковороди "De libertate (Про свободу)", який філософ спеціально присвятив свободі:

*Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не злотне: зрівнивши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане герою!* [7, 85].

Свобода тут оцінюється як найвище благо. Якщо раніше він прирівнював її до золота, то тут ставить вище за нього, тобто філософ вважає свободу найдорожчим скарбом. Лишившись без свободи, людина, відтак, пошивається в дурні.

Оскільки вірш автором не датовано, дослідники висувають різні припущення щодо часу його створення і називають два ймовірних приводи, які б могли спонукати Г. Сковороду до написання вірша "De libertate": протести запорожців, на вольності яких у році 1751 царський уряд "поклав свою руку", оселивши на землях запорозьких сербів-колоністів, чи то указ 1783 року, за яким остаточно закріпачувалися селяни Лівобережної України. Ю. Барабаш висловлює певне заперечення цим припущенням: "Суттю, немає жодних фактів, які б свідчили якщо не прямо, то бодай опосередковано, натяком, що територіальні проблеми, без пересади життєво важливі й болючі для запорожців, хвилювали тоді Сковороду; навряд чи він взагалі про них що-небудь чув. Він перебував у зовсім іншому життєвому вимірі та життєвому просторі" [1, 314].

Звернення до соціально-політичних реалій не властиве мислителю. Тому Г. Сковорода, який оспівує свободу-вольність як явище соціальне, є незвичним. Але, як бачимо з рядків вірша, філософ замислювався над проблемою збереження своєї духовної свободи в умовах несправедливості, яка панує у світі. Підтвердженням цьому є наявність у тексті виразно особистісного мотиву ("*щоб без свободи не міг я лишитись*").

Свобода як цінність й ідеал залишається для Г. Сковороди загальнолюдським орієнтиром. «Ключове слово тексту "De libertate" – "свобода" або "вольність" як найвища вселюдська моральна вартість невідривне від ключової ідеї твору – трагічної вразливості, незахищеності свободи» [1, 321]. Проте дослідник творчості Г. Сковороди В. Шевчук переконаний, що «поняття "вольності отче" можна розшифрувати, як встановлення прав та вольностей козакам і взагалі українцям. Формула "права та вольності" поклалася в основу Козацької держави. Отже, славиться тут Б. Хмельницький як фундатор (отець) тієї держави» [13, 452]. Дослідник наголошує на тому, що у вірші йдеться саме про політичну свободу, і ні для кого іншого, як для українців.

Однак, якщо говорити про байдужість чи небайдужість Г. Сковороди до політики, Ю. Барабаш радить щодо цього: «Найперше слід було б чітко розрізнити дві далеко не тотожні сфери суспільного життя – "політикум" і "соціум", явища (проблеми, колізії, конфлікти) властиво політичні і соціальні» [2, 340]. Дослідник, зазначає, що якщо так, тоді Г. Сковорода дійсно глухий до політики, при тому до політики національно орієнтованої. Важливі історичні події, найчастіше трагічні, у політичній історії України, сучасником яких він був, практично не відбилися у творчості філософа, – єдиним виключен-

ням є вірш "De libertate", що не змінює суті. Натомість, звернувшись до сфери іншої, соціальної, маємо підстави говорити про «гостру чутливість Сковороди до суспільних конфліктів і настроїв доби, його здатність брати до серця людські "рани смертоносні" й "пекельні біди", драми і негаразди свого "жорстокого віку"; скажемо й про чітке усвідомлення ним власного соціального статусу ("Жеребок мій з бідняками..."), розуміння ефемерності сили влади і влади сили, його непримиренну ненависть до "потолочі золотої монети" й плотської "неситості", дух сатиризму, громадянського гніву проти проявів нищоті, кар'єризму, войовничого цинізму й бездуховності» [1, 340]. Тут сміливо можна зазначити відповідність власної духовної діяльності Г. Сковороди специфіці менталітету рідного народу і потребам його розвитку, спричиненим своєрідністю конкретної історичної ситуації.

Проте В. Шевчук обурений тим, що дослідники говорять про відстороненість Г. Сковороди від національних бід та проблем, адже «лише за одні чотирнадцяту та двадцять восьму Пісні в "Саді божественних пісень" його треба вважати дерзновенним поборником національної свободи!» [13, 450]. У згадуваній вже Пісні дев'ятій дослідник бачить ремінісценцію відомої "Думи Мазепи", і цим самим стверджує, що "не лише про індивідуальну свободу вістить поет, а й політичну своєї країни" [13, 448], а в символічних рядках Пісні чотирнадцятої – ставлення Г. Сковороди до знищення Козацької держави, що "є його протестом супроти вандальського акту" [13, 448]. У ній воля розглядається в протилежній поставі – як неволя, і водночас говориться ще про "п'яну волю" [7, 61], тобто нерозумну, потьмарену. Дослідник зазначає, що постулат волі, як і всі поняття Г. Сковороди, "розглядається дуалістично: є воля свята, добра, а супротивно – клята, лиха, навіть гірша неволі. Невольа ж при цьому не є синонімом тієї останньої волі, а позначає її відсутність узагалі" [13, 449]. Лихий волі протиставляється інша, яку плаче внутрішня людина. Цю думку філософа зустрічаємо в Пісні двадцять восьмій: "*Стрінеш там ти іншу волю, / Стрінеш в злій блаженну долю: / У тюрмі твоїй там світ, / в болоті твоїм – цвіт*" [7, 77]. Цими рядками філософ у звичному для нього дусі закликає пізнати себе, тоді в тобі народиться нова, внутрішня людина, відтак замість загальної політичної волі, якої на рідній землі вже нема, здобудеш іншу волю, що полягає у здобутті мудрості, духовному розвитку та піднесенні, – "тут воля в образі неконтрольованої стихії індивідуальності" [13, 449], але є ще "наша воля", що уподібнюється до "пічки ада", адже йдеться про волю національну, лиху. "Заріж волю ту, тьму – і ні пекла, ані мук" [12, 78], – читаємо в Г. Сковороди. В. Шевчук вба-

чає в цих словах заклик Г. Сковороди до "силового здобуття свободи" [13, 449]. А щодо рядків: *"Воле! О неситий ад! / Трута ти, а всі – то ядь. / Пащею ти позіхаєш / І підряд усіх коєтаєш"* [7, 78], зазначає, що «відсутність національної єдності, схильність до несамостійного вирішування своїх справ, а до орієнтації на чужих володарів – ось що створило на нашій землі "неситий ад", відтак воля наша стала нам нашою ж отрутою» [13, 449], і бачить у цьому перегук із Т. Шевченком: *"Рута, рута, волі нашої отрута"*, – рядків, написаних "може навіть під впливом Сковороди, твори якого знав" [13, 449].

Також у творчості обох митців простежується багато спільних рис у сфері соціальної проблематики. У Г. Сковороди, як і у Т. Шевченка, знаходимо осуд соціальних умов і панівного ладу: *"А коли вже вовк став пастухом, ведмідь ченцем, а лошак радником, це не жарт, а біда. О, коли б ми зрозуміли, як то шкідливо для суспільства!"* [7, 430]. Адже це призводить до того, що перетворює *"правління – у мучительство, судейство – у крадіжки, воїнство – у грабунки, а науки – у зброю злоби"* [7, 427]. *"Я не високо шаную і не поважаю не тільки таких царів, яким був Ірод, але навіть і хороших царів"* [8, 290]. Утім, і тут, погодьмося, критерій оцінки явно не виходить за межі суто етичні, загальногуманістичні. Тут немає відгомону тих стихійних поривань і прагнень, які підняли на боротьбу учасників Коліївщини.

Можна простежити ще багато подібних ідей, але все одно не знайдеш Шевченкового революційного пафосу, гострої сатиричної критики і яскраво вираженої всією творчістю непримиренності з неправдою: «Доволі поміркований, незрідка з консервативною домішкою критицизм Сковороди не йде у порівняння з високою напругою і точною соціальною адресацією Шевченкових інвектив; виразно впадає в око грань між конформізмом першого у ставленні до кріпосництва (байка 8-ма "Голова і Тулуб") та непримиренним антикріпосницьким пафосом другого» [1, 180–181]. Певна співмірність ідей не може приховати докорінної відмінності в розумінні обома митцями шляхів і засобів досягнення своїх ідеалів: через моральну утопію, через самопізнання і самовдосконалення в Г. Сковороди – і через поєднання духовної еволюції людини, ідей всепрощення та молитви з радикальним, революційним перетворенням світу в Т. Шевченка.

Але треба пам'ятати про те, що жорстока історична руйнація, від якої в добу Г. Сковороди під загрозу ставилося існування цілої нації, супроводжувалася ще й руйнацією особистості, падінням моралі, знеціненням духовних вартостей. Г. Сковорода акумулював у своїй творчості погляди тієї України, яка не зберегла державної незалежності.

ті, втратила своїх захисників – козацтво, позбулася значної частини своєї еліти, ставши повністю колонією Російської імперії. Заперечуючи існуючий "світ", письменник-філософ шукав нових шляхів до щастя людини. Тому в цей час його проповідь, його філософія набуває особливої ваги, стає важливою опорою, надією на краще майбутнє.

Г. Сковорода критикував дійсність у морально-етичному плані без яскраво вираженого протесту. Проте не слід недооцінювати впливу та вартісності такої критики, її суспільного ефекту. "Феномен Сковороди як народного філософа почався саме з таких його, може, соціально й не радикальних, зате зрозумілих і прийнятих у народі оцінок і міркувань. Моральна філософія Г. Сковороди суголосна народному світогляду, морально-етичним нормам простого народу" [7, 20–21]. Тому зовсім несправедливо буде приписувати Г. Сковороді лише пасивний протест проти існуючого ладу і закидати йому звинувачення в цілковитій байдужості до тогочасних історичних та політичних проблем.

Нехай і не так радикально як у Т. Шевченка, але у Г. Сковороди теж не знайдеш смирення щодо проблем сучасності. Часто у нього прориваються активні заклики до боротьби зі "світом" за зміну і перетворення життя. Так сприймається його афоризм: "*З світом поки живеш, треба боротися*". І це не тільки боротьба двох начал у душі людини, це боротьба зі світом, з цілком реальними явищами тогочасної дійсності. Він щиро вірив у те, що вдасться змінити світ на краще, мріяв про "Горню Республіку", де всі люди стануть рівними і щасливими, що сили для боротьби зі злом є у самій людині, вони дані їй природою, треба їх тільки вивільнити, пізнати себе. Ідеалом людини для Г. Сковороди є особистість, що відстоює вільний вибір та індивідуальну відповідальність людини згідно з її природою. І нехай філософ створив лише утопію, але з виразними ідеями про перетворення і самовдосконалення, як на рівні окремої людини, так і на рівні цілої нації.

Таку розробку має ідея свободи (волі), що, "зрештою, в моральному вченні Г. Сковороди посіла своє належне місце" [13, 447]. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що свобода у мислителя – поняття загальне – це воля взагалі. Воля ж подається різнозначно – це і свобода, і воля політична та індивідуальна. Окремо виступає й неволя, антагоністична до волі доброї та політичної, в образах тюрми-темниці, ярма, пекла. "Загалом воля – це силовий рух душі, стрім; Свобода – поняття статичніше, її антиподи – рабство, неволя, що позбавляє людину та соціум, зокрема й етнос, природного, визначеного Богом волею життя й закону" [13, 456].

Немає також підстав стверджувати про відсутність національної традиції у творчості Г. Сковороди, усією своєю діяльністю філософ

був закорінений у національний ґрунт. Так, він багато писав про загальнолюдські цінності, але це зовсім не означає, що він – філософ позанаціональний. Якраз навпаки – "за ним усталилося визначення народного мандрівного філософа, що найбільше вписує його в український культурно-національний контекст XVIII ст." [7, 22]. Недарма ж, за визначенням Д. Чижевського, Г. Сковорода стоїть у центрі української духовної історії [див.: 9].

І, саме розробляючи постулат свободи (волі), Г. Сковорода визначив своє суспільно-політичне обличчя. Доля козацької держави була йому зовсім небайдужа, через що і прославляє Богдана Хмельницького. "Таким чином, Сковорода привітав постання Козацької держави. Водночас мислитель став одним із тих нечисленних у своєму часі <...>, які гостро запротестували проти узурпації Росією козацької держави, а отже, прав та вольностей українського народу" [13, 457].

Якщо ж звернутися до вчення Г. Сковороди про самопізнання, воно не було оригінальним, а повторювало концепції інших античних та європейських філософів. Але його значення – в тому, що, спроектувавши їх на український ґрунт, філософ шукав хоч якийсь вихід із того становища, в якому опинилося українське суспільство у XVIII ст. "Поширена на суспільно-політичні, етичні і педагогічні погляди автора, теорія самопізнання Г. Сковороди мала певний вплив на суспільний розвиток країни, заперечувала існуючі порядки і погляди, вибибалася з імперського розуміння людських цінностей" [7, 18].

Головна максима Г. Сковороди: пізнай самого себе. З ідеєю про самопізнання філософ пов'язує й поняття свободи. У часи його усамітнення десь на пасіці чи в монастирі свобода ("О діброво! О свободо!") осмислюється як синонім душевного спокою, найвища мудрість, осягання Божих істин, зосередженість на самопізнанні і самовдосконаленні. Щастя у Г. Сковороди полягає "в знайденні душевного спокою. А це можливо лише коли людство зрозуміє своє духовне призначення" [3, 51]. Умовою досягнення свободи, за Г. Сковородою, виступає усвідомлення в собі Бога (Божественної природи, Духа Божого), "істинної", "невидимої" природи, яке у свою чергу пов'язане з розумінням мислителем свободи як особливого душевного стану. Прагнення до свободи в ученні Г. Сковороди, – прагнення цілком природне, божественне. Таким же природним і божественним виступає й прагнення до національної свободи. Потреба свободи усвідомлюється тим більше, чим більше пізнає себе народ, чим більша його самосвідомість. Народ, який не пізнав, не усвідомив себе, не зрозумів свою божественну суть, свою вартісність і високе призначення, залишається нещасним і нежиттєздатним, навіть коли здобуде зовнішню свободу, бо такий народ не бачить своїх історичних перспектив, не бачить свого шляху.

Якщо в контексті ідеї свободи розглянути ідею "сродної праці" Г. Сковороди і спроектувати її не просто на окрему людину, а на всю націю, то виходить, що нація повинна бути вільна й організована так, щоб було забезпечено максимум свободи для самовияву людини, з можливістю пошуку самої себе, для розвитку і реалізації здібностей кожного. Тому свобода, у розумінні філософа, передбачає можливість вибору способу діяльності й соціального статусу. У філософії Г. Сковороди «людина стає особистістю, якщо вона сама свідомо, за власним вибором і під власну відповідальність тче "симфонію свого життя" з різних даних їй її природою ниток» [6, 250].

Г. Сковорода вважав, що найбільше повинно цікавити людину "розуміння її призначення, сенсу її життя і місця у всесвіті, тому що, осягнувши це, людина відчує свою відповідальність за свої вчинки, суспільство матиме кращі, ніж дотепер, підвалини" [3, 51]. Його ідеалом було багатство духу, чистота серця, душевний спокій, цілісна людина, яка не піддається негідним спокусам світу. Як і в Т. Шевченка, метою його творчості та всього життя було утвердження чистої душою і сильної особистості.

Г. Сковорода – прихильник особистої свободи, його втеча від світу, автоепітафія "світ ловив мене, та не спіймав" є беззаперечним доказом цього. І якщо для нього найвищою метою людського існування є свобода людини, яка полягає у свідомому подоланні тяжіння до чуттєвих насолод заради досягнення внутрішньої свободи (аскеза), то для Т. Шевченка – це, безперечно, свобода, яка полягає у самоідентифікації людини як особистості й реалізації цієї свободи не тільки внутрішньо, але й зовні. Спільним для них обох є загальнолюдський зміст творчості, боротьба з бездуховністю і відстоювання внутрішньої свободи. Але основою концептуальності філософської системи Г. Сковороди є духовна свобода та способи досягнення її окремою людиною: "Пріоритет морального начала в його концепції людини й світу, її, цієї концепції, антропоцентрична спрямованість. Міра пізнання самого себе є мірою пізнання людини як такої, а людина – міра всіх речей" [1, 197]. Більше за все його хвилювало те, що люди цілковито байдужі до того, що стосується світу внутрішнього, недосліджених глибин власного серця. А основою творчої системи Т. Шевченка є фізична і духовна свобода всього народу, з яким він був єдиним цілим. Ось чому Г. Сковорода шукав відповіді у самій людині, а Т. Шевченко – в історичному минулому народу. Якщо для Г. Сковороди в основі філософії – серце, "вільне від усякого рабства світу, суєти, пристрастей" [8, 411], сприйняття свободи як тихого і мирного існування, то для Т. Шевченка – серце, яке бунтує проти

неправди, несправедливості, проти зла, поневолення особистості на рівні духовному, моральному, релігійному, фізичному, соціальному.

Г. Сковорода відстоював внутрішню свободу, яка була для нього основою життя людини, тому й не відбилися у його творчості теми закріпачення чи гайдамацтва, а Т. Шевченко – і внутрішню, і зовнішню. Причому зовнішня свобода була для поета не менш важлива, ніж внутрішня. Тут потрібно зважити на те, що будь-яка творчість у суті своїй неодмінно автобіографічна. Людина не може глибоко відчувати те, що не пережила на власному досвіді. Т. Шевченко народився і жив у неволі, тому не міг бути до неї байдужим, співпереживав і боровся проти неволі все життя, пройшовши всі кола пекла, важкі життєві випробування, він знав ціну зовнішньої свободи. Усвідомлював, що вона така ж важлива у житті людини, як і духовна свобода, і що вони тісно взаємопов'язані. Г. Сковорода більш за все цінував свободу як найдорожче у своєму житті. Т. Шевченко ж не відчував себе вільним навіть після викупу із кріпацтва, бо його народ залишався в неволі, а він був його невід'ємною частиною. У кожного з них була своя боротьба, хоча Г. Сковороді не довелося пережити стільки поневірянь як Т. Шевченку. Кожен із них обрав свій шлях, шлях неповторний і величний.

Поняття фізичної свободи полягає в тому, що "свобідним є лише той, хто не обмежується відсутністю формальних перешкод для здійснення свого наміру, але кому реально не перешкоджають і хто не відчуває реального зовнішнього насильства. Ця свобода позитивна в тому смислі, що вона має своєю передумовою не тільки відсутність (перешкод), але й певну наявність (конкретних можливостей або їхніх передумов)" [4, 107]. Осягаючи глибину особистості Т. Шевченка, відразу варто підкреслити беззаперечну значущість для нього фізичної свободи. Усвідомлюючи її глибинне значення для українського народу, поет усім своїм життям стояв на засадах свободи, якій дуже добре знав ціну, стикаючись з несвободою на кожному кроці свого життя: від злиденного дитинства – до перебування в засланнях, проживання в Росії без змоги повернутися в Україну.

У Т. Шевченка спостерігаємо "безкомпромісний моральний максималізм" (Ю. Барабаш). Його творчість – це віра в людину, в її високе покликання, в людину як втілення абсолютної гідності, свободи, активності та вільної самореалізації. Трагічна доля поета – уособлення суверенності та величчя людського духу, він не зламався в часи страшних випробувань, вистояв, і що найголовніше – не втратив себе – продемонстрував незламність духу, зберіг національну і людську гідність. Згадаймо хоча б його Щоденник або поему "Тризна":

*Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерять пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,
Прочесть все черные страницы,
Все беззаконные дела...
И сохранишь полет орла
И сердце чистой голубицы!
Се человек!.. [10, 244].*

Г. Сковорода поставив своє власне життя у центрі своєї філософії, Т. Шевченко – життя свого народу. Г. Сковороді також був притаманний спротив як реакція на події і несправедливе ставлення у його власному житті. Концептуальним є те, що система цінностей, створена і втілена у творчості обох митців, є співмірною із загальнолюдською системою цінностей, за що вони й здобули славу та визнання у всьому світі. При цьому Г. Сковорода дивився на сучасні йому реалії більше крізь призму європейської та античної культури, а Т. Шевченко – крізь призму української. У цьому вони пішли неоднаковим шляхом, але обоє стали репрезентантами вічних цінностей. Хоча феномен Т. Шевченка виражається ще й у тому, що його цінності, сформовані на суто національному ґрунті, стали світовими.

Ідея свободи у Г. Сковороди виражається в подоланні несвободи у самому собі, а в Т. Шевченка – вона основоположна, всеосяжна та безкомпромісна, і виражається у подоланні несвободи у всьому. Але все ж таки головною метою життя людини для поета, так само як і для філософа, є переродження її внутрішньо, перш за все духовне розкріпачення, а потім вже зовнішнє, фізичне, політичне. Епітет "чисте серце" Т. Шевченка запозичив у Г. Сковороди – окреслення духовно досконалої людини, у розумінні мислителя.

Не можна заперечити й те, що саме разом із Г. Сковородою в українську літературу прийшла якісно нова для того часу тема "людської особистості як вартісного, самоцінного чинника, її неповторної, індивідуальної долі. Відкрився новий світ, доти сливе незнаний, та, як вважалося, і не такий, щоб становити окремий, осібний інтерес, – світ душевних бур, пристрастей, переживань, внутрішньої боротьби, напружених і драматичних моральних шукань, інтимних почуттів" [1, 347], що потім стало визначальним і для творчості Т. Шевченка.

Отже, одним із джерел впливу на формування ідеї свободи у Т. Шевченка була філософія Г. Сковороди. При аналізі творчості обох видатних особистостей української культури визначальним

стає те, що Г. Сковорода відстоював внутрішню або духовну свободу людини, а Т. Шевченко – велику увагу й важливість приділяв і зовнішній свободі також. Це й спричинило певну конфронтацію і неприйняття Т. Шевченком байдужості філософа до політичних та історичних подій, які відбувалися за життя Г. Сковороди.

Хоч і непросто сприймати поміркованість поглядів Г. Сковороди на тлі революційної непримиренності Т. Шевченка, але у своїх філософських працях він обстоював ідею рівності між людьми, права кожного, незалежно від соціального становища, на щастя й свободу, вважаючи свободу найвищим досягненням людини. Шлях до ідеального суспільства він бачив у вихованні нової людини через самопізнання, доступне їй завдяки розуму й внутрішньому чуттю.

Перед людиною, яка знайомиться із творчістю Г. Сковороди, постає образ мислителя, якого тривожать загальнолюдські проблеми, але далекого від життя тогочасної України. Він не залишив прямих свідчень і вражень про потрясіння в Україні, сучасником яких був, – ні про гайдамацький рух, про буремні події Коліївщини, ні про зруйнування російським царизмом Запорозької Січі й закріпачення селянства, ні про події Гетьманщини. Однак при уважнішому розгляді виявляється, що філософ аж ніяк не був байдужим до України, любив її і, отже, прагнув допомогти її народу. Більше того, стає очевидним глибоко національний характер його філософії. "І хоча ми схильні сьогодні ототожнювати козацьку традицію радше з воявничою гайдамаччиною, ніж з анахронічною бурсацькою вченістю, несамовита жага самовизначення вільної особи, що явно прочитується в творіннях Сковороди, є насамперед вираженням традиції козацького свободолюбства" [6, 250].

Друга половина XVIII століття була для України часом повної втрати свободи – політичної, економічної і духовної, тому й зрозуміло, що глибинні відгомони цієї трагедії народу пронизують усю творчість Г. Сковороди. Він був не тільки громадянином світу, як це трактується в деяких працях, а сином поневоленої України, з якою ділив і свою особисту долю убогого, невлаштованого мандрівного вчителя.

Дві найвидатніші постаті української культури та літератури, з тонким розумінням одвічних людських проблем. Геніальні особистості, здатні на самовіддане і безкорисливе служіння людям й ідеї. Вище над усе поет і філософ ставили свободу. Для них обох найважливішим було – боротьба з бездуховністю людини і відстоюванням свободи. Вони обоє уперто йшли своїм важким і неповторним шляхом. Г. Сковорода був виразником соціально-утопічних поглядів і мрій народу, а об'єктом творчості Т. Шевченка були людські почуття й

реакція на суспільні процеси, на людські вияви щастя й болю. Але кожен із них надає людині статусу особливого, неповторного, самотнього, величного.

"Вічна філософія" Г. Сковороди (за визначенням німецької дослідниці Елізабет фон Ердманн) та безцінна для кожного українця творчість Т. Шевченка, в основі яких найцінніше, що може мати людина – свобода.

1. *Барабаш Ю. Я.* Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко / Юрій Барабаш; [передмова В. Панченка]. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – 744 с. 2. *Барабаш Ю. Я.* Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й національно-парадигма / Юрій Барабаш. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. – 181 с. 3. *Ласло-Куцук Магдалена.* Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди / Магдалена Ласло-Куцук // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 51–59. 4. *Людина в цивілізації ХХІ століття:* Проблема свободи / [В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий, Г. І. Шалашенко, Є. І. Андрос, А. М. Дондюк, Г. П. Ковадло, Н. В. Хамітов, О. А. Ярош, В. П. Загороднюк]. – К.: Наук. думка, 2005. – 272 с. 5. *Попов П. М.* Шевченко і Сковорода / Попов П. М.; [матеріали до вивчення історії української літератури]. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1961. – С. 474–480. 6. *Попович М. В.* Григорій Сковорода: філософія свободи / Попович М. В.; [монографія]. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с. 7. *Сковорода Г.* Твори: у 2-х т. / Григорій Сковорода; [2-е вид., виправ. / НАНУ. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка]. – Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги; [передм. О. Мишанича]. – К.: Обереги, 2005. – (Київська бібліотека давнього українського письменства). – 528 с. 8. *Сковорода Г.* Твори: у 2-х т. / Григорій Сковорода; [2-е вид., виправ. / НАНУ. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка]. – Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – К.: Обереги, 2005. – (Київська бібліотека давнього українського письменства). – 480 с. 9. *Чижевський Д. І.* Філософія Г. С. Сковороди / Чижевський Д. І.; [підготовка тексту та передне слово проф. Л. Ушкалова]. – Харків: Прапор, 2004. – 272 с. 10. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: у 12-ти т. / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / [перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського]. – К.: Наук. думка, 2001. – 784 с. 11. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: у 12-ти т. / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Т. 4: Повісті. – К.: Наук. думка, 2003. – 597 с. 12. *Шевчук В.* "Personae verbum" (Слово іпостасне): Розмисел / Валерій Шевчук. – К.: Твім інтер, 2001. – 264 с. 13. *Шевчук В.* Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли / Валерій Шевчук. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с.: іл. – (Українці у світовій цивілізації).